

MICHEL MARIAN

Kökleri Erzurum'a uzanan ve birçok ferdini 1915'te kaybetmiş Ermeni bir ailenin evladı olarak 1952'de Paris'te doğdu. Felsefe doçenti olan Marian, 1992'den bu yana Paris'teki Siyasi Araştırmalar Enstitüsü IEP'te öğretim görevlisi olarak çalışıyor. *Esprit* dergisinin yazı işleri kurulunda yer alan Marian'ın, bu dergide ve *Nouvelles d'Arménie* dergisinde Ermeni meselesi üzerine birçok makalesi basılmıştır. Marian'ın Ahmet İnsel ile birlikte yazdığı *Dialogue sur le tabou arménien/Ermeni Tabusu Üzerine Diyalog* adlı kitabı 2009'da Fransa'da Éditions Liana Levi tarafından yayımlanmış, Türkçesi 2010'da İletişim Yayınları'ndan çıkmıştır.

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Michel Marian'ın 2015'te Fransa'da Éditions Albin Michel tarafından yayımlanan *Le génocide arménien – De la mémoire outragée à la mémoire partagée* adlı kitabının çevirisidir.

Metin içinde köşeli ayraçlarla verilen açıklamaların tamamı ve belirtildiği durumlarda dipnotlar çevirmen tarafından ya da tarafımızca eklendi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

Cet ouvrage est publié dans le cadre du Programme d'Aide à la Publication (P.A.P) de l'Institut français de Turquie.

Bu kitap Fransız Enstitüsü Çeviri Destek Programı'nın katkılarıyla yayımlandı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

ERMENİ SOYKIRIMI

Siyasette adalete, tarihte ahlaka yer açmak

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdıvyal Palas 231/Z.
34430 Tünel, Beyoğlu- İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - URQU 158

Michel Marian
Ermeni Soykırımı
Siyasette adalete, tarihte ahlaka yer açmak

Le génocide arménien
De la mémoire outragée à la mémoire partagée

© Éditions Albin Michel, 2015
© Aras Yayıncılık, 2015

Çeviri
Alican Tayla - Siren İdemen

Editör
Sosi Dolanoğlu

Kapak Tasarımı
Aret Gıcır

Kapak Fotoğrafı
Aykesdan'da yetimler, Van (Nubaryan Kütüphanesi, Paris)

ISBN 978-605-5753-58-0

Baskı
Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7- 9- 11 Topkapı- İstanbul
Tel: (212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

İstanbul, Aralık 2015

ERMENİ SOYKIRIMI

Siyasette adalete, tarihte ahlaka yer açmak

MICHEL MARIAN

FRANSIZCADAN ÇEVİREN
ALİCAN TAYLA
SİREN İDEMEN

Erzurum Kapıları

*Annem Silva ve babam Martin için.
Anneannem Ardaşam ve dayım Émile Aslanian anısına...*

Ermeniliğe dönüşüm ben aşağı yukarı yirmi beş yaşındayken oldu.

Dönüşüm diyorum, çünkü ilk adımı Paris banliyösünde yaşayan Ermeni bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmek ve hayatı dört yaşına kadar konuştuğum tek dil olan Ermeniceyle keşfetmekle atmıştım. Sonra birden bu dilden kopuverdim. Anlamaya devam etsem de tek kelime konuşamaz olmuştum, çünkü tüm dikkatimi Fransızcaya hatmetmeye, Fransız kültürünü hazmetmeye ve okulda başarılı olmaya adanmıştım.

Yirmi beş yaşındayken diyorum, çünkü esasında o kuşağa özgü bir fenomen olan Ermenilerin toplu uyanışı rastlantı eseri benim okul ve üniversiteye dair yükümlülüklerimden kurtulduğum ana denk gelmişti.

Ermenilik diyorum, zira bu kelime de tam o dönemde, 1970'li yılların ortasında ortaya çıkmıştı. Tanımı nispeten muğlak olan bu kavram tüm hayatlarını kontrol eden bir Ermeni kimliği ile silinip gitmeye mahkûm bir "Ermeni kökeni" arasında seçim yapmak istemeyenlere oldukça cazip geliyordu.

Her ne kadar Sovyetler döneminde olsa da, Ermenistan'a yaptığım bir seyahat benimle aynı tarihi paylaşan insanlara olan bağlılığımın ne kadar derin ve doğal olduğunu göstermişti bana.

Ermeniliğe dönüşü mümkün kılan en geniş kapı, bugün de hâlâ olduğu gibi, soykırımın tanınmasıydı. Zira o zamana kadar benim için Ermeni dünyası, her ne kadar Lübnan'dan Sovyetler Birliği'ne yayılan epey geniş bir aile olsa da, aile çevremden ibaretti; soykırımın tanınması ise bu çevrenin ötesinde çok çeşitli yeni bağlar kurmamı sağlayan bir aidiyetin ilk işaretiydi.

Dolayısıyla ben de birçokları gibi Ermeni davasını anlatmak ve insanları ikna etmek için kimi zaman anonim olarak, kimi zaman da kendi adıma konuştum, yazdım. 1987'de Avrupa Parlamentosu'nun oylamasına temel oluşturan raporun hazırlanması gibi büyük önem taşıyan süreçlere katılma şansım oldu. Buna rağmen asla bir partinin militanı, cemaatin tam zamanlı temsilcisi ya da Armenolog olmadım. Ermenilikle ilişkim zorunluluğa değil bir borç ödeme şuuruna dayanan duygusal bir seçimdir. Fransız tarafımaysa başka bir borcum vardı: Ermeni meselelerine dair seçimlerim ile Fransa ve Avrupa'nın değer ve ilkelerinin tutarlı olmasına dikkat etmek. Milliyetçilik ile özgürlükçü, çoğulcu demokrasi arasında seçim yapmak gerektiğinde her defasında demokrasiden yana oldum.

Bugün durum değişti. Bir yandan, soykırımın gerçekliği artık ciddi bir şekilde sorgulanmıyor. Diğer yandansa Türkiye toplumunun gittikçe daha görünür bir kısmı soykırım hafızasını demokratik hedeflerine dahil ediyor. Elbette yetkililerin tutumu hâlâ bu yönde değil. Fakat yine de bu ikili gelişme tavırların ve hatta meseleye bakışın gözden geçirilmesini gerektiriyor. Eğer gerçekten soykırımın tanınması isteniyorsa bunun yolu öncelikle Türkiye toplumuyla diyalogdan ve ilişkiden geçiyor, zira bu tanımaya anlamını, özünü verecek olan Türkiye toplumdur. Bazı

Ermeni ve Türklerle beraber benim benimsediğim yol bu. Bugün çok daha kalabalıız ve aramızdaki güven sağlam temellere dayanıyor. Bazen ve bazı yerlerde tahminimizden daha hızlı, bazen de daha yavaş ilerliyoruz. İstanbul’da veya Kürt bölgesinin “başkenti” Diyarbakır’da topluluk önünde serbestçe konuşmak mümkün, fakat aynı şey ailemin bir kısmının öldürüldüğü ve yüz yıl sonra *Charlie Hebdo*’nun 70 bin kişi tarafından yuhalandığı Erzurum’da geçerli değil. Soykırımı tanıma kapısından geçmek çok sayıda başka kapıyı da açacaktır. Erzurum kapılarını yeniden açmak istiyorum. Bugün orada yaşayanların yerini almak için değil, Montesquieu’nün “Erzeron¹”, eski Yunanların Teodosiopolis, Ermenilerin ise Garin adıyla andığı bu şehrin gelecek kuşaklarının eskiden orada yaşamış insanların anısına bir yer açması için. Bu insanların arasında, Halep’in Ermeni mebusu Artin Boşgezenyan’ın da 18 Kasım 1918’de Meclis-i Mebusan’da yaptığı konuşmada saygıyla andığı, tehcir emirlerine topluca karşı koymuş ve günümüzde unutulmuş Müslüman Türkler de mevcut.²

Soykırımın yüzüncü yılı olan 2015, adalet çerçevesinde barışma yönünde yüzüncü yıldönümüne layık ciddi adımların atılmasına vesile olmalı. Bu kitap, Ermeni, Türk veya diğer tüm halklardan bu hikâyeyi anlamak, yol açtığı tartışmalara ışık tutmak ve sonrasını yaratmak isteyenlere hitap ediyor.

1 Montesquieu *Lettres persanes/İran Mektupları* adlı eserinde şehrin ismini sevgi dolu bir ifadeyle Erzeron olarak Fransızcaştırmıştı.

2 Alıntılayan Ayhan Aktar, “Debating the Armenian Massacres in the Last Ottoman Parliament”, *History Workshop Journal*, n° 64.

Birinci Bölüm
BİR KELİME UĞRUNA MÜCADELE

*Duygusal yankılar devreye girdiğinde,
güncel olan ile olmayan arasındaki sınırmı
matematiksel bir zaman dilimine göre
belirlenmesi imkânsız olur.*

Marc Bloch, *Tarih Savınusu veya Tarihçilik Mesleği*.

2015'te tüm Ermenilerin bir randevusu var. Kaybettikleri ninelerinin ve dedelerinin, çoğunlukla da asla tanıma-
mış oldukları atalarının yasını tutacakları ailevi ve özel bir
randevu bu. Aynı zamanda, ağırbaşlı, törensel ve kolektif
bir randevu, zira atalarının tümü aynı yıl içinde hayatını
kaybetti, 1915 ilkbaharıyla 1916 ilkbaharı arasında. To-
runları en çok da bu yıldönümünde bu anmayı tüm dün-
yayla paylaşmayı arzuluyor. Acılarının anlaşılmasını, maruz
kaldıkları kötülüğün cezalandırılmasını değilse de –bu asla
gerçekleşmedi– en azından vahametine denk bir şekilde
adının konmasını istiyorlar. ABD başkanının bir kelimeyi
telaffuz etmesini, devlet başkanlarının anıtlarının önünde
toplanmasını umut ediyorlar. Türkiye cumhurbaşkanının
ya da başbakanının bu anıtın ya da bir başkasının önünde
eğilmesi hâlâ ihtimal dışı olduğundan, ne tahayyül edebi-
leceklerini, nasıl bir jestin bekledikleri mutlak teselliye ve
rebileceğini bilemiyorlar. Müslümanların ileri gelenlerinin
acılarına ortak olmaları mı? 24 Nisan günü saat 19.15'te
her yerde çanların çalması mı? Bir an için tüm dünyanın
durup kaybettiklerini hatırlaması mı?

Hafıza için yapılan çağrı onlarca yıl önce başladı. Bu çağ-
rıyla destekleyenlerin ve dahası bu talebi kabul edenlerin
sayısı her gün artıyor. Fakat karşıt, şüpheci veya kayıtsız
seslerin ısrarcılığı acılarını körüklemeyi sürdürüyor. Kat-
edilmiş mesafeden duyulan gurur ve hem bugüne, hem
de geleceğe dair tereddütlerin yarattığı karmaşık duygular
içindeler. Gurur, bir kelime, soykırım kelimesi uğruna ver-
dikleri beklenmedik savaş sayesinde ölümlerini unutulmuş-
luktan kurtarmalarından geliyor. Tereddüt ise bu yarım
zaferin ardından hangi yolun izlenmesi gerektiğine dair.
Zira kamuoyunun çoğunluğu soykırımın zaten tanınmış

olduğunu sanıyor, ki bu sanı bizatihi soykırımı tanımının bir parçasını oluşturuyor, fakat yalnızca bir parçasını. Ve bu kelime uğruna yürütülen mücadele devam ediyor.

Ermenilerin günümüzde hâlâ açık bir yara olan hafızlarının doğurduğu duygu ve enerji öncelikle tarihsel hakikat için verilen mücadeleye akıyor ve gerçekten de tek bir kelime etrafında billurlaşıyor. Peki bu alışılmadık duygusal yatırım, ruhsal enerjinin bir nesne üstünde toplanması nereden kaynaklanıyor?

Soykırımın tanınması için yürütülen mücadele iki farklı dönem arasındaki tarihi, ya da hatta tarih- ötesi, bir karşılaşmanın sonucu. Bir tarafta Birinci Dünya Savaşı'nın bir halkı terk edilmişliğe ve dağılmaya sürüklediği dönem, diğer taraftaysa İkinci Dünya Savaşı'nın kurbanlara borçlu olunan saygı etrafında bir değerler sistemi yarattığı dönem. Katledilmiş, unutulmuş ve çaresiz bir halk, aslında kendisi için geliştirilmemiş bu yeni uluslararası hukuk kavramlarına bir can simidi gibi sarılarak dirilişinin sihirli formülünü bu kavramlarda buldu.

Bu verimli karşılaşma aynı zamanda bazı tartışmalara, anlaşmazlıklara sebep oldu ve çıkmaz sokaklara girdi. 2015 yılında karşılaştığımız, Ermeni soykırımının tanınmasının gerekip gerekmediği, bu son derece geç kalmış tanımının nasıl bir alanı kapsayacağı ve herhangi bir mahkeme veya antlaşma tarafından belirlenmesi imkânsız tazminatların neler olabileceği sorularına cevap vermeden önce işte bu karşılaşmanın tarihçesini, gerek hakikat sahasındaki bilimsel, gerekse farklı güçlere dair siyasi sonuçlarını hatırlamalıyız.

1. Büyük Savaş'ın miras bıraktığı adaletsizlik

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Ermenilerin kaderi bir felaketler silsilesiyle karşılaşmak oldu. Bu kader için “bahtsızlıkla parlıyor”¹ diyebiliriz. Ortadoğu’da Osmanlı İmparatorluğu’ndan çıkmış ve ne kadar kırılğan yapıda olduklarını şimdilerde esfle andığımız meşhur Sykes- Picot Antlaşması devletlerini, buna ek olarak Rusya ve Avusturya- Macaristan imparatorluklarından kopmuş yarım düzine yeni devleti doğuran bir savaş sonrası ortamında yok olmaları başlı başına bir paradoks. Ermenilerin durumu diğerlerinin tam zıttı yönde seyretti. Savaşın hemen öncesinde büyük güçlerin talebi üzerine Osmanlı’nın altı doğu vilayetinde bir özerklik başlangıcı elde etmişlerdi. 1923’teki Lozan Antlaşması ise savaşın hemen ardından imzalanan ve bu altı vilayetin dördünde bağımsız bir Ermenistan kurulmasını öngören antlaşmayı feshetmişti. Bu tuhaf gelişmenin açıklaması ne olabilirdi? Gayet basit: Anadolu’da Ermeni kalmamıştı.² Savaş sırasında yok edilmeleri Türkiye Cumhuriyeti’nin doğuşunu kolaylaştırmış ve katliamdan yedi yıl sonra bu dosyanın kolayca ve ebediyen kapanmasını sağlamıştı.

1 Bu tabiri *L’Usage du monde* adlı eserinde bir kişi için kullanan Nicolas Bouvier’den ödünç alıyorum (La Découverte, 1985).

2 Ya da neredeyse kalmamıştı: 1914’te 2 milyon olan Ermeni nüfusu 1919’da 300 bine inmişti.

YILDIRIM İMHA

Erkek, kadın ve çocuk, yüz binlerce savunmasız sivil yurtlarından tehcir edilerek düştükleri yollarda ölümün her biçimiyle karşılaştı: erkekler toplu kıyımla, kadınlar, çocuklar ve yaşlılar yorgunluktan bitap düşme, hastalıklar, vahşi saldırılarla... Onlar Ermeni'ydi ve ülkelerinin hükümeti savaştan istifade ederek o zamana kadar Batılı güçlerin koruduğu ve daha önce başka halkların da yaptığı veya yapmaya hazırlandığı gibi bağımsızlık talep etme ihtimali olan bu halktan kurtulmaya karar vermişti.

Peki neden Ermeniler? Diğer halklardan daha mı isyankârdılar? Hayır. Siyasi partilere bağlı az sayıda silahlı militana rağmen onların arasında genel bir isyan çağrısı yapan bir Emir Faysal, bir Arabistanlı Lawrence yoktu. Ancak iki belirleyici özellik taşıyorlardı. İlki din: Hıristiyanlardı ve daha önce Rumlara karşı yapılmış, kısa süre sonra da Süryanilere karşı yapılacak olduğu gibi onlara karşı eski dini nefretleri harekete geçirmek daha kolaydı. İkincisiyse coğrafya: Rumlar ve Süryanilerden farklı olarak Ermeniler, Türk milliyetçilerinin Balkanlar'ın ve Arap ülkelerinin –gayet kestirilebilir bir şekilde– kaybedilmesinin ardından “kırmızı çizgi” diye telakki ettiği ve anavatan olarak gördüğü sınırlar içinde yaşıyordu. Kısacası, Ermeniler yanlış zamanda orada bulunuyordu ve bunun bedelini bütün diğerleri adına, kendilerinden öncekiler ve sonrakiler adına da ödediler. Ve yanlış yerde bulunuyorlardı; lakin burası ezel-den beri onların yurduydü. Türk milliyetçi denkleminin sonucu, bir topluluğun tamamını önlem olarak yok etmek oldu. Dönemin tanıkları bunu ne meşru ne de affedilebilir olarak görmüştü. Ermenilerin yaşadığı dram o dönemde